

Paola Korošec

## ZGODN JESREDN JEVEŠKA NEKROPOLA NA PTUJSKEM GRADU

V vrsti katalogov, ki objavljajo starejše in novo raziskano in odkrito gradivo od prazgodovine do srednjega veka, je izražena želja, da se poleg obstoječe monografije na ta način objavi tudi materialna kultura zgodnesrednjeveške nekropole na Ptujskem gradu.<sup>1</sup> Čeprav je nekropola bila obdelana, je z naglim razvojem zgodnesrednjeveške arheologije pri nas in drugod v povojnih časih po dvajsetih letih prišlo do vrste novih momentov in dognanj, ki dovoljujejo posamezne dopolnitve in bolj natančne kulturne in časovne determinacije gradiva ene najbolj zanimivih nekropol v Sloveniji. Tej možnosti so še pripomogle ne samo številne objave in obdelave slovanskega gradiva pri nas in drugod, temveč tudi posamezni novo odkriti elementi pri čiščenju in konserviranju predmetov. Vsi ti momenti so že bili objavljeni;<sup>2</sup> ker pa niso bili zajeti v splošen okvir kulturne slike celotne nekropole, se je čutila potreba, da se pred objavo kataloga poda v kratkih potezah splošen oris, v katerem bi se istočasno objavile posamezne dopolnitve in posamezni popravki. Ker bo gradivo zaradi obširnosti razdeljeno na dva dela, od katerih bo prvi podal opis samo drobnega gradiva te nekropole, se bo tudi to pomožno delo temu katalogu omejilo samo na omenjeni del materialne kulture. Ostale najdbe tega obdobja se bodo upoštevale samo toliko; kolikor bodo pomagale pri kulturni in časovni problematiki v zvezi z grobnimi najdbami, kot inventar posameznih grobov.

Pri tej ponovni obdelavi gradiva bomo opustili nekdanji sistem splošnega datiranja celotne nekropole in načeli analizo posameznih grobov, oziroma grobnih celot in skupin, ker to zahteva kulturna in časovna nenotnost posameznih najdb.

Nekropola je imela vsega skupaj 377 raziskanih grobov. Od teh je 309 imelo skelete popolnoma in situ, ali pa skelete; od katerih so bile samo posamezne kosti ali lobanje dislocirane, uničene ali zdrobljene.

<sup>1</sup> Josip Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu, Dela SAZU 1, Ljubljana 1950 (dalje J. Korošec 1950).

<sup>2</sup> Paola Korošec, Email na nakitnih predmetih v Ptuj, v: J. Korošec 1950, str. 315 sl. (dalje P. Korošec 1950). — Paola Korošec, Problem der grossmährischen Elemente auf dem Gräberfeld auf der Burg von Ptuj, Sbornik Národního muzea v Praze XX, 1/2 1966, str. 179 sl. (dalje P. Korošec 1966). — Paola Korošec, Tehnika »damasciranja« na slovanskem nožu z nekropole na Ptujskem gradu, Zgod. čas. XIX—XX, Ljubljana 1965—1966, str. 95 sl. (dalje P. Korošec 1965/66). — Paola Korošec, Elementi obdobja preseljevanja narodov na nekropoli na Ptujskem gradu, Arh. Vest. XIX 1968, str. 287 sl. (dalje P. Korošec 1968).

V 19 primerih so se odklirile samo lobanje ali njihove kosti, medtem ko so ostali grobovi imeli samo posamezne dele skeleta nepremaknjene ali pa so vse kosti bile zbrane na enem mestu v grobni jami in podobno.<sup>3</sup>

Grobovi so bili raztreseni po vsej planoti več ali manj enakomerno, razen na mestih, kjer je stala antična trdnjavnica in zgodnjesrednjeveški objekt, proglašen za kultno mesto. Največja gostota grobov je bila na južnem in zahodnem delu planote. Na jugovzhodnem odseku grobišča je bilo ugotovljeno, da je bil z mlajšimi gradbenimi dejavnostmi uničen dober del nekropole, ki je vseboval precejšnje število grobov.<sup>4</sup> Na tem delu je bilo tudi večje število slučajno najdenih predmetov.<sup>5</sup> Grobišče se je na tem delu širilo tudi po pobočju hriba zunaj današnjega ograjenega prostora. Odkriti grobovi pod omenjenim zidom jugozahodnega dela govore,<sup>6</sup> da so se širili po pobočju vse južne strani hriba. Da je nekropola uničena tudi na zahodni strani, pričata grobova št. 346 in 364, ki sta delno uničena z zahodnim stolpom.<sup>7</sup> Verjetno je, da se je širila tudi tu vsaj delno po tem delu pobočja, ker je nedvomno, da je na tem mestu hrib pozneje odsekan. Na podlagi vseh teh momentov je J. Korošec pri obdelavi domneval, da je nekropola lahko vsebovala 450–500 pokopov.<sup>8</sup> Toda s preoblikovanjem vsega hriba v poznejših časih prav z južne strani, kjer se je razvilo v mlajših periodah mesto, je bil dober del odsekan in s tem je za vedno uničil možnost, da se reši vprašanje razsežnosti grajske nekropole ne samo po številu, temveč tudi po prostoru. Glede njene razsežnosti v smeri severa je za danes ostalo še odprto vprašanje, ki ga bo ravnotako težko rešiti.<sup>9</sup> Glede na zgodnjesrednjeveški razvoj s posebnim ozirom na slovenska obdobja na območju jugozahodnih Alp in predalpskega ozemlja<sup>10</sup> je gradivo razdeljeno časovno v dve skupini, za kateri je osnova slovenska naselitev, in to na 1) predslovansko obdobje in 2) na slovansko obdobje.

### 1) Predslovansko obdobje

Gradivo zgodnjesrednjeveškega značaja na tej nekropoli je v tej dobi nedvomno inventar treh grobov, najdenih na situ. Mednje moramo prišteti poleg že obdelanega groba št. 5<sup>11</sup> še grobova št. 86 in 87.<sup>12</sup>

<sup>3</sup> J. Korošec 1950. Tabela grobov na str. 130 sl.

<sup>4</sup> Ibid. str. 11 sl.

<sup>5</sup> Ibid. str. 212 sl.

<sup>6</sup> Pri grobu št. 284 so se ohranile samo noge. Tudi lobanje št. 85, 89 in 95 nedvomno pripadajo grobovom, uničenim z gradnjo tega zidu. J. Korošec 1950, glej plan grobišča.

<sup>7</sup> Ibid. str. 206 in 209.

<sup>8</sup> Ibid. str. 15.

<sup>9</sup> Ibid. str. 12 sl.

<sup>10</sup> Paola Korošec, Poskus delitve slovenske materialne kulture na področju Karantanije, Zgod. čas. XV, Ljubljana 1961, str. 157 sl. (dalje P. Korošec 1961). — Paola Korošec, Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanjskih Slovanov, Ljubljana 1967, v rokopisu (dalje P. Korošec Zgodnjesrednjeveška slika).

<sup>11</sup> P. Korošec 1967.

<sup>12</sup> J. Korošec 1950, str. 146 sl., T. sl. 13; 14.

Za prvi grob nimamo podatkov, kateremu spolu je skelet pripadal, druga dva pa pripadata moškima osebama. Oba sta bila v približno enaki globini, pravilno usmerjena Z—V na južnem delu planote, na kateri se razteza tudi največje število grobov te nekropole. Grob št. 5 je bil nekoliko globlji, pri usmeritvi Z—V je imel določen odklon proti jugu in je ležal v vzhodnem delu grobišča. Oba moška groba sta vsebovala poleg fragmentov bojnega noža tudi ovalno železno pasno spono z dokaj zvitim vrhom. Na eni je bil tudi del okovja za pasico.<sup>13</sup> Ovalne pasne spono so v splošnem značilne za germanske kulturne skupine in se od karpatskega venca daleč na zahod tudi njeni pojavi različno datirajo.<sup>14</sup> Glede na kulturni razvoj, ki ga je doseglo ožje območje Ptuja, se take spono lahko pojavljajo po okroglih sponah z dolgim pravokotnim ali trapezoidnim okovjem za pritrjevanje, ki so značilne za prvo polovico in sredino V. stoletja.<sup>15</sup> Večinoma predstavljajo pridatke moških grobov.<sup>16</sup> Sodeč po spremnem gradivu v grobovih na ozemlju vzhodnih Alp se lahko datirajo že v sredino druge polovice V. in so do prvih decenijev druge polovice VI. stoletja v splošni rabi.<sup>17</sup>

Za najstarejše datiranje te skupine grobov bi delno govoril tudi inventar groba št. 5, s katerim oba moška groba lahko sestavljata kulturno celoto. Kljub temu, da se torkves groba št. 5 lahko pripiše elementom, ki se pojavljajo v srednjem Podonavju celo v prvi polovici IV. stoletja,<sup>18</sup> v srednji in zahodni Evropi tudi v sredini V. stoletja,<sup>19</sup> tj., ko prihajajo zahodno od karpatskega planinskega venca tudi uhani s poliedrom na koncu ter zapestnice s konci rombičnega preseka,<sup>20</sup> tega groba ne moremo pripisati tako zgodnjemu času. Sama najdba predstavlja delno zaprto kulturno celoto; toda dejstvo, da je na torkvesu bila poleg omenje-

<sup>13</sup> V rji so odtisi tkanine (ibid. str. 147).

<sup>14</sup> D. Csallany, *Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubcken (454—568 u. Z.)*, Budapest 1961, str. 275 sl. (dalje Csallany D. 1961). — J. Werner je našel na nekropoli Büllach take pasne spono zelo pogosto tudi v ženskih grobovih v spremstvu noža. Taki grobovi se pojavljajo skozi ves čas trajanja te nekropole (Werner J., *Das alamannische Gräberfeld von Büllach*, Basel 1953, str. 22 in str. 67).

<sup>15</sup> I. Mikl-Curk, *Poznoantično grobišče na Zgornjem bregu pri Ptuj*, ČZN 2, 1966.

<sup>16</sup> A. Bolta, Rifnik, *Arh. Vest. XVII*, Ljubljana 1967, grob št. 21, T. 7 (dalje A. Bolta Rifnik). — St. Pahič, *Staroslovanski grobovi v Brezju pri Zrečah*, *Arh. Vest. XVIII*, Ljubljana 1967, grob št. 38, pri katerem avtor ni prinesel glavnika. Grob ne pripada slovanskemu kulturnemu krogu.

<sup>17</sup> Na področju Istre, kjer se slovenska naselitev začneja nekaj kasneje, take pasne spono trajajo še dalje časa. Vzrok, da so se obdržale, je tudi mešanje domorodnega prebivalstva z novo doseljenimi Slovani, kar se kaže tudi v drugi materialni kulturi (B. Marušič, *Nekropole VII i VIII. stoljeća u Istri*) *Arh. Vest. XVIII*, Ljubljana 1967, str. 333 sl. (dalje B. Marušič 1967).

<sup>18</sup> *Intercisa II*, str. 419, sl. 92.

<sup>19</sup> J. Werner, *Beiträge zur Archäologie der Attila-Reiches*, München 1956/A, str. 84 (dalje J. Werner 1956).

<sup>20</sup> J. Werner 1956/B, T. 6 A, sl. 1, 2, T. 9, sl. 4, 5.

nih predmetov zapestnica iz konca IV. in začetka V. stoletja,<sup>21</sup> dovoljuje domnevo, da je del teh predmetov tudi v sekundarni rabi, oziroma da jih je lastnik lahko še za življenja imel za svoje premoženje. Zato tudi to grobno celoto s torkvesom vred lahko pripisujemo nekoliko mlajši dobi, kljub temu da v kulturnem pogledu ni bil več v splošni rabi. Poleg tega za datiranje groba št. 5 lahko upoštevamo čas, ko se začenjajo na vzhodnoalpskem ozemlju uveljaviti uhani s poliedrom na enem koncu ter v moških grobovih v večjem številu železne v manjšem pa bronaste ovalne pasne spohe, kar se na koncu IV. in v začetku V. stoletja ni zgodilo.

Glede na relativno kronologijo, ki jo dajejo gradbene dejavnosti na zahodni planoti grajskega hriba,<sup>22</sup> smo grob št. 5 postavili v čas pred zgraditvijo antične trdnjave, oziroma v desetletja po hunskih vdorih v Poetovio in zadnje desetletje V. stoletja, tj. ko je tu po mnenju J. Klemenca IV. gradbena faza bila v ruševinah.<sup>23</sup>

V primeri s takim datiranjem elementov groba št. 5 pa ne moremo izključiti možnosti, da sta oba moška groba mogla nastati tudi za časa trajanja trdnjave. Taka domneva bi bila mogoča že zaradi otroškega groba na njenem jugozahodnem oglu, za katerega je gotovo, da je nastal, ko je ta objekt še opravljal svojo funkcijo.<sup>24</sup> Po tem elementu bi bilo mogoče mejo njihovega nastanka potegniti celo v prva desetletja druge polovice VI. stoletja, tj. celo do začetka slovanskega obdobja.<sup>25</sup>

Spričo teh dejstev in ne glede na to, kateri časovni fazi pripadata oba moška groba, je nedvomno, da je zahodna planota grajskega hriba poleg vseh drugih funkcij služila tudi kot pokopališče že v pred slovanskem obdobju.

Ali je tej skupini pripadalo določeno število grobov brez pridatkov ali pridatkov v obliki noža, je težko soditi.<sup>26</sup> Tak moment se ne da dognati niti z določeno grupacijo grobov, ker so nekdanji red nedvomno porušila pokopavanja, ki so se vrstila v slovanskem obdobju in pri tem celo uničila določeno število grobov. Ali sta dva moška groba pripadala kaki drugi, neslovanski kulturni skupini kot grob št. 5, je težko soditi, ker drugih ženskih grobov niso odkrili. Da so obstajali, lahko samo domnevamo, ker ne smemo pozabiti, da je bilo v navadi ropanje grobov.

<sup>21</sup> I. Mikl 1964/65, T, sl. 5. — Intercisa II, str. 421.

<sup>22</sup> J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki, Dela SAZU 4, Ljubljana 1950, str. 80 (dalje J. Klemenc, 1950).

<sup>23</sup> Ibid. str. 70 sl.

<sup>24</sup> Ibid. T. XII, Risba 27.

<sup>25</sup> Do tega časa lahko datiramo nekropole s podobnim inventarjem grobov, kot so tiste na Rifniku, Bled-Pristava I, in podobne.

<sup>26</sup> Posebna usmeritev grobov Z—V ne daje oprijemljivih elementov za datacijo, ker se taka usmeritev poleg drugih javlja zelo pogosto. Ni izključeno, da je določeno število grobov, ki je pripadalo pred slovanskemu obdobju, bilo uničeno tudi pri izgradnji antičnega kastela, psebno na zahodni strani, kot npr. št. 315, 316, 337, 348 in dr.

## 2) Slovansko obdobje

Po novi delitvi nekdanje »köttlaške« kulturne skupine se tudi na tej nekropoli izločajo grobovi z zaprtimi grobnimi in kulturnimi celotami.<sup>27</sup> Na podlagi tega lahko med grobovi te nekropole ločimo določeno število karantanskih grobov ter grobov skupine s keramičnimi pridatki.<sup>28</sup> Poleg tega, da se s svojimi elementi izloča skupina t. im. velikomoravskih grobov, lahko med ostalimi grobovi zasledujemo še grobove s čisto köttlaškim in čisto belobrdskim inventarjem poleg takih, ki imajo elemente ene in druge skupine.

Z analizo posameznih elementov v zaprtih grobnih celotah je bilo mogoče karantanski skupini pripisati štiri grobove (št. 212, 219, 263, 267). Ker so pridatki teh grobov v večini primerov delno uničeni in delno zunaj mesta, kjer bi po pravilu morali biti (št. 219),<sup>29</sup> dajo vtis predmetov, ki so dospeli v grob z zasipno zemljo. V posameznih primerih, kjer je celo tak element ostal nedotaknjen na mestu, dajo na podlagi drugih elementov vtis, da niso pravi pridatek tistega groba, v katerem so jih našli (št. 19).<sup>30</sup> Toda ne glede na te in podobne momente je razvidno spričo ohranjenih predmetov, da je na tej nekropoli nedvomno bila zastopana karantanska skupina.

Vsi grobovi s karantanskimi pridatki, katerih skelete so več ali manj našli in situ, imajo določen odklon od usmeritve Z—V. Isto usmeritev je imel grob št. 19, čigar skelet je, po vsem sodeč, prišel v to jamo sekundarno ter je zadržal usmeritev prvotnega groba.<sup>31</sup> Tu sta se poleg elementov drugih kulturnih skupin našla dva obročka iz tenke žice. Njuna deformacija in fragmentirana konca bi govorila za domnevo, da sta v grob prišla mogoče slučajno. Toda mesto, kjer so ju našli, govori, da sta ostala pri pospravljanju njihovega skeleta in situ v jami.<sup>32</sup> Ta moment kakor tudi ista usmeritev groba govori, da je bila ista jama uporabljena še enkrat za pokop drugega mrliča. Poleg omenjenih elementov so na tej nekropoli odkrili še določeno število slučajno najdenih predmetov, ki sodijo k tej skupini in ki so nedvomno nekdanj pripadali tudi grobnemu inventarju.<sup>33</sup> Da je bilo določeno število karantanskih grobov uničeno, govori med drugim ohranjena glava z uhani skeleta št. 212.<sup>34</sup>

<sup>27</sup> P. Korošec 1961, str. 160.

<sup>28</sup> Ibid.

<sup>29</sup> Tako je uhan ležal nekoliko oddaljen od mesta, kjer je morala biti glava, verižica obeska pa na kolku (J. Korošec 1950, str. 178).

<sup>30</sup> V tem grobu sta bila oba uhana pod glavo skeleta in sta bila pri ponovnem odpiranju groba deformirana (V. Skrabar, Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Schloss Oberpettau, Zeitschr. d. hist. Ver. f. Steiermark VIII/3, Graz 1910, str. 119 sl. (dalje V. Skrabar 1910)).

<sup>31</sup> Usmeritev grobov, odkritih leta 1909, sodimo po planu (ibid. Plan nekropole).

<sup>32</sup> J. Korošec, Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji, Celje 1946, str. 13, sl. 6. Od vseh drugih pridatkov sta samo ta dva uhana deformirana (dalje J. Korošec, 1946).

<sup>33</sup> Ibid. sl. 26 prvi in četrti.

<sup>34</sup> J. Korošec 1950, str. 177.

Grobovi te skupine so ležali vzhodno in severno od trdnjave. Na tem prostoru so našli tudi njihove sledove. Kljub temu, da so bili grobovi precej daleč drug od drugega, lahko domnevamo, da je težišče nekropole za trajanje karantanske skupine bilo verjetno omejeno v glavnem na ta del planote.

Glede materialne kulture je ta skupina zastopana razen z dvema primeroma navadnega obročka iz tenke žice s kvačicama na koncih tudi še z uhanom na več zank na dnu loka. Res je, da so v enem grobu našli samo ostanke verižastega obeska (št. 263), toda glede na to, da so v grobu našli še na navaden obroček, lahko domnevamo, da je inventar bil bogatejši, oziroma da je verjetno vseboval tudi uhan z več zankami na dnu loka, razen če niso bile verižice vdeté na najdenem obročku.

Zanimivo je, da na tej nekropoli niso našli nobenega drugega elementa te kulturne skupine razen prstana iz groba št. 109. Dasi tudi usmeritev tega groba odstopa od smeri Z—V, ne moremo za sedaj tega groba pripisati naši kulturni skupini zaradi drugega prstana, ki so ga našli v njegovem spremstvu.<sup>35</sup>

Po splošni dataciji materialne kulture karantanskega kulturnega kroga bi lahko spadali ptujski grobovi v čas trajanja karantanske skupine, oziroma bi jih lahko postavili v čas VII. do sredine ali konca VIII. stoletja.<sup>36</sup>

V oblikovnem pogledu posameznih elementov je ta skupina tesno povezana s t. im. skupino s keramiko. Tip uhanov, ki je v teh grobovih zelo pogost, je v bistvu varianta uhana z več zankami na dnu loka. Sorodnost izdelave poleg oblikovne sorodnosti s tipom uhana, pri katerem je spodnji del oblikovan v lunulo, dovoljuje domnevo, da sta nastala istočasno po vzoru omenjenega karantanskega uhana ter pod vplivom sorodnih lunulastih uhanov iz plemenite kovine, ki pa niso izdelki tega kulturnega kroga.<sup>37</sup> Glede na to, da so take priloge uhanov, narejenih v dovršeni tehniki filigrana in granulacije, tuj element, ter da import, kateremu bi jih lahko pripisali, ne prodira v karantanski kulturni krog, so uhani s keramičnimi pridatki kljub svoji oblikovni sorodnosti s karantanskimi verjetno nastali zunaj njega. Za ta moment nam prepričljivo govori tudi keramika, ki je zelo pogostna v njihovem spremstvu, katere pa karantanski krog ne uporablja.<sup>38</sup>

Na ptujski nekropoli so našli samo dva groba in situ s celimi keramičnimi posodami. V grobu št. 255 je bila posoda ob levi strani glave skeleta.<sup>39</sup> Drugi grob s keramično posodo pa je grob št. 294. Ta grob je bil uničen s pokopom mlajšega groba št. 295 in kosti z lobanjo so zbrane dokaj proti sredini jame, medtem ko je lonček ostal in situ.<sup>40</sup> Iz tega

<sup>35</sup> Ibid. str. 151 sl.

<sup>36</sup> P. Korošec 1961, str. 193. — P. Korošec, Zgodnj srednjeveška slika, III. Kronologija.

<sup>37</sup> P. Korošec 1961, str. 163 in 180.

<sup>38</sup> Ibid. str. 160 sl.

<sup>39</sup> J. Korošec 1950, str. 189.

<sup>40</sup> Ibid. str. 195 sl.

vzroka so tudi pripisali tu najdeni lonček skeletu 295. groba.<sup>41</sup> Ker pa je ta bil izkopan v nadaljevanju groba 294 in je bil lonček pomaknjen »kakih 30 cm proti vzhodu«, tj. proti uničenemu grobu 294, je razvidno, da je v resnici pripadal slednjemu.<sup>42</sup> S tem je ugotovljeno, da je lonček v tem grobu bil ob levi strani glave skeleta, kakor v grobu št. 255. Verjetno je, da je ta skelet imel še eno posodo, ki pa je bila ob tej priliki uničena in katere dno je z zasipno zemljo slučajno prišlo v grob št. 295. Kolikor pa ta fragment ni pripadal temu grobu, je verjetno bil iz nekega uničenega groba v bližini. Z uničenjem groba št. 294 sta bila deformirana tudi uhana, ki sta poleg lončka sestavljala inventar tega groba. Kažeta varianto, pri kateri je spodnji del obvit s tenko prepleteno žico.<sup>43</sup>

Glede na vse te okoliščine lahko domnevamo, da je grobovom skupine s keramiko verjetno pripadal tudi grob 299, pri katerem je bil lonček nekoliko višji od samega groba. Tudi v tem primeru je lonček cel, kakor pri obeh prej omenjenih grobnih primerih. Glede te kulturne skupine moramo omeniti še grob št. 305,<sup>44</sup> ki je vseboval bojni nož. Tu so našli tudi manjši fragment keramike. Glede na to, da je zelo pogosto v grobovih z orožjem tudi keramika, lahko domnevamo, da je tudi ta grob vseboval kako posodo. Ker pa je grob nepoškodovan, se vsiljuje domneva, da je fragment prišel v grob z zasipno zemljo in da je v bistvu pripadal uničenemu lončku iz groba št. 294, ki leži v njegovi neposredni bližini. Zadnja domneva je videti najbolj verjetna.

Po naštetih grobovih je videti, da je ta kulturna skupina pokopavala svoje mrtve po vsej planoti okoli trdnjave. Splošna odlika te skupine, ki se je lahko dognala na drugih nekropolah, je ta, da ne postavlja grobov v vrste in da razdalja med njimi znaša najmanj 1–1,5 m celo na nekropolah, kjer je zastopana samo ta kulturna skupina. Tako razdaljo med posameznimi grobovi, kjer ni bilo vzroka za to, lahko tolmačimo s tem, da je nad vsakim grobom bila gomila.<sup>45</sup> V naši nekropoli so tudi ti grobovi lahko imeli gomilo na površini zemlje, ker je bilo dosti razvalinskega gradiva. Te so verjetno odstranili pri pospravljanju določenega števila grobov kot posledico intenzivnejše uporabe planote za pokopališče. Po vsej verjetnosti je ob tej priliki prišlo tudi do nivelacije domnevanih gomil.

Če preidemo na splošno datacijo te kulturne skupine, sta nam za danes na naši nekropoli edini oprijemljivi element za to vprašanje uhana iz groba 294. Glede na to, da predstavljata mlajšo varianto v vrsti razvojnega oblikovanja karantanskih uhanov z več petljami na dnu loka,<sup>46</sup> je skupina s keramiko v tem grobu na tej nekropoli časovno zastopana s koncem karantanske skupine v splošnem. S tem bi lahko dalje skle-

<sup>41</sup> Ibid. sl. 23.

<sup>42</sup> Ibid. str. 196.

<sup>43</sup> Ibid. T. sl. 95.

<sup>44</sup> V poročilu ta fragment ni omenjen, ker je bil odkrit pozneje, ko so odprli ohranjeno grudo zemlje iz tega groba.

<sup>45</sup> P. Korošec, Zgodnjesevneška slika, poglav. o skupini s keramiko.

<sup>46</sup> P. Korošec 1961, str. 163.

pali, da grobovi s keramiko v bistvu tudi sledijo za grobovi karantanske skupine. Spričo tega, da niso zastopani elementi te skupine ter da so obstajali tudi grobovi samo z lončkom, je morala skupina s keramiko slediti zelo hitro za karantansko. Celo glede na veliko število najdene keramike kultnega značaja lahko sodimo, da je število grobov te kulturne skupine bilo veliko večje od tistega, ki je bilo v bistvu odkrito. Posamezni elementi, ohranjeni na keramiki, ki so jo našli zunaj grobov in ki je nedvomno grobnega značaja, kot so vrezani križi na stenah posode,<sup>47</sup> govore, da je trajala navada o dajanju keramike v grobove zelo dolgo na tej nekropoli. Pri tem moramo upoštevati tudi to, da je belobrdská skupina, ki je v določenem, toda dolgem času, imela svoje grobove na grajski planoti in da je v splošnem ves čas svojega trajanja glede grobnega inventarja imela isto navado.<sup>48</sup> Toda glede na odkrite grobne celote je videti, da se tu ni uporabljala tako ne v spremstvu belobrdskih kot ne z elementi köttlaške skupine, temveč samo z elementi, ki se vežejo v karantanskem kulturnem krogu na prehodni čas med karantansko in köttlaško skupino. Zanimivo je, da so takih grobnih celot v splošnem do danes našli zelo malo in to na Gorenjskem,<sup>49</sup> v Slavoniji<sup>50</sup> in Spodnji Avstriji.<sup>51</sup>

Med drugim je s tem momentom dokazana tudi istočasnost obeh kulturnih skupin na tej nekropoli. Uporaba keramike kot grobni pridelek je zelo pogosta, toda omejena delno samo na določena območja. Zahodno od karpatskega planinskega venca zajema v precejšnjem številu območje srednjega Podonavja in severno od tod<sup>52</sup> ter področje Dalmacije.<sup>53</sup> Glede našega ozemlja Dalmacija ne pride v poštev, ker gredo povezave v materialni kulturi s tem ozemljem v nasprotni smeri.<sup>54</sup> Toda če pri tem upoštevamo širjenje grobov z uporabo keramike ter smer najdb uhanov z obvitim spodnjim delom loka, je povezava s severom najbolj verjetna. Tudi v srednjem Podonavju imajo v bistvu starejše predloge za

<sup>47</sup> J. Korošec 1950, sl. 4 na str. 231, sl. 12 na str. 243.

<sup>48</sup> Tako se keramika na nekropoli Halimba razen z drugimi elementi pojavlja z denarji kralja Salamona (Török Gy., *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*, *Arch. Hung.* XXXIX, Budapest 1962) kot v grobu 274 (*ibid.* str. 102) itd. (dalje Török Gy. 1962).

<sup>49</sup> Verjetno sta oba uhana tega tipa na nekropoli Bled »Brdo« najdena s keramičnimi posodami, odkritimi na tej nekropoli, W. Šmid, *Altslovenische Gräber Krains, Carniola* 1908, str. 28 (dalje W. Šmid 1908). — Tak uhan so našli v grobu št. 4 na nekropoli Bled »Suvobor«, odkritem med vojno.

<sup>50</sup> Vinski K. Gasparini — Sl. Ercegović, *Ranosrednjevekovno groblje u Brodskom Drenovcu*, *Vj. Arh. M. u Zagrebu* I, 1958, str. 138, T. XVII, sl. 7.8 (dalje Vinski — Ercegović 1958).

<sup>51</sup> H. Mitscha-Märheim, *Das karolingische Gräberfeld von Sighartskirchen, N.-Ö., und seine Bedeutung für die mittelalterliche Siedlungsgeschichte*, *Arch. Austriaca* 13, 1953, sl. 14.

<sup>52</sup> R. Pittioni, *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Köttlach, Sonder-schriften d. Zweigstelle d. deutsch. arch. Institut*, Wien 1943.

<sup>53</sup> D. Jelovina, *Ranosrednjevekovna nekropola na »Razbojinama« u selu Kašiću kod Zadra*, *Magistersko delo*, Split 1965.

<sup>54</sup> Paola Korošec, *Problem »karantanskokettlaških« elementov, odkritih na zgodnjeredjeveških nekropolah zahodne Dalmacije, v rokopisu.*



lunulasto oblikovanje spodnjega dela uhana<sup>55</sup> pa tudi za verižičaste priveske na njih.<sup>56</sup> Za povezavo med tema področjema bi govoril delno enak keramični razvoj t. im. »gradiščanskega« tipa ter nekatere keramične oblike med ptujskograjskim gradivom, ki se veže s področji severno od srednje Donave.<sup>57</sup>

Po številu elementov in grobov pripada največji del gradiva köttlaški in belobrdski kulturni skupini, vendar glede čistih zaprtih kulturnih celot prištevamo köttlaški skupini le relativno majhno število (št. 19, 115, 236, 295, 325). V teh grobovih so v glavnem zastopani obročki s konusi na koncih, v manjši meri pa gravirani in emajlirani uhani. Poleg teh grobov obstoji še določeno število zaprtih grobnih celot, ki vsebujejo poleg köttlaških tudi posamezne belobrdske elemente, kot so S obročki. Za obročke tega tipa tako za zahodno kot za vzhodno varianto je danes ugotovljena splošna kronologija; ki datira njihove pojave na posameznih področjih v krogu posameznih skupin.<sup>58</sup> Glede na to kronologijo bi bilo zanimivo za naše ozemlje dognati,<sup>59</sup> kdaj in v kateri kulturni skupini je prišlo do sprejetja S obročka zunaj karantanskega kroga in kdaj je nastal vzhodni tip tega obročka. Glede na to, da je köttlaška skupina v svoji starejši razvojni oblikovni fazi poleg drugih karantanskih elementov obdržala na uhanih petljo in kvačico, katere pa pod vplivom ali s prevzemanjem kulturnih elementov vzhodnega kroga opušča, se odpira vprašanje, ali predstavljajo S obročki brez kvačice, ki so v prehodni fazi karantanskega kulturnega kroga imeli ta element v zaprtih köttlaških najdbah, belobrdski ali köttlaški element. Domnevati moramo že glede na preoblikovanje luničastega uhana v zvezi s temi elementi, da je te istočasno tudi navaden obroček izgubil ter da nekateri primeri tega tipa obročka ne pomenijo vedno belobrdskega elementa, temveč čisto köttlaškega. Na naši nekropoli se S obroček pojavlja v nekaj variantah. Poleg tiste s petljo, pri kateri je žica obroča zvita v S obliko, obstoji še varianta, v kateri je žica s kovanjem samo delno sploščena in je petlja zvita iz široko skovanega konca. Razlike med posameznimi obročki ni samo v načinu oblikovanja petlje, temveč tudi v njeni

<sup>55</sup> Par uhanov iz groba št. 83, ki nedvomno poleg drugih elementov sodita v periodo VII. stoletja in predstavljata delo »bizantinskih« obrtnikov (Ladenbauer — H. Orel, *Das bairische Gräberfeld an der Traumündung*, Wien — München 1960, str. 46, T. 7, grob 83/9, T. 22, 44).

<sup>56</sup> Ti se na tem območju pojavljajo že v prvi polovici V. stoletja in tudi v slovanskem obdobju.

<sup>57</sup> Posebno majhna skodelica (J. Korošec 1950, sl. 16 na str. 251, T. sl. 14, str. 236) se lahko veže na zahodnoslovansko keramično skupino.

<sup>58</sup> Izčrpno o tem vprašanju prinaša vso literaturo N. Miletić, Slovenska nekropola v Gomjenici kot Prijedora. GZM XXI/XXII, Sarajevo 1967, str. 118 sl. (dalje Miletić N. 1967). — Poleg tega moramo omeniti, da se tudi v Halimbi z S obročki pojavljajo v III. fazi naselitve, ki je datirana z novci, kot so grobovi št. 412 iz tretje četrtine XI. stoletja (Török Gy. 1962, str. 108).

<sup>59</sup> Zanimiv je pojav takih obročkov v grobu št. 4 na nekropoli na Blejskem gradu, ki — po vsem sodeč — gre v starejšo fazo te nekropole. A. Valič, Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu, Situla 7, 1964.

velikosti in obroča samega. Glede datiranja teh elementov obstaja veliko mnenj, ravno tako kot za določanje lokalnih variant.<sup>60</sup>

Naše grobišče ima v tem pogledu nekaj zelo zanimivih momentov ne glede na to, da na vse te variacije razen široko kovane petlje naletimo pri analognih obročkih zahodnega tipa, oziroma pri tistih, ki imajo poleg S petlje še kvačico. Tako so v posameznih grobovih, kjer so v zaprtih najdbah elementi obeh skupin, npr. v spremstvu luničastih emajliranih uhanov, poleg S obroča z navadno petljo še obročki s spiralno petljo in kvačico (grob št. 143, 338)<sup>61</sup> ali pa S obroček in samo obročki s konusi na koncih (grob št. 122)<sup>62</sup> ali obroček z nekoliko širšo S petljo s prstanom, ki kaže na starejšo tradicijo (grob št. 323)<sup>63</sup> in podobno.

Spričo takih momentov kaže, da skupini, ki naj bi pripadala čisti köttlaski kulturi, lahko pripišemo še nekaj grobov s takimi elementi, ki so značilni ne samo za belobrdski, temveč tudi za širok krog raznih slovanskih kultur, med njimi tudi v köttlškega.

Poleg skupine grobov, ki jo prištevamo köttlaski skupini, je določeno število grobov, katerih inventar nasprotno kaže čiste elemente belobrdske skupine. Taki grobovi vsebujejo poleg S obročkov še grozdaste uhanne, torkvese in velike ogrlice bisero in dvodelnih bronastih priveskov.

Uhani z grozdastim priveskom so vsi liti v bolj ali manj dobri zlitini bakra z drugimi kovinami. Samo litje je bolj ali manj precizno narejeno ter na podlagi tega z bolj ali manj jasno ohranjenimi primarnimi oblikami svojih predlog.<sup>64</sup> Na mnogih primerih je videti, da je litje sekundarno, tj. da so narejeni po kalupu, odtisnjenem že po odlitku. Po dveh različno oblikovanih predlogah razlikujemo tudi dve varianti in to z enim in z dvema okrasnima venčkoma na spodnjem loku uhana. Posebni varianti sestavljata pri tem uhanu tip s spodnjim delom v obliki perforirane lunule ter tip z razčlenjenim zgornjim delom vertikalnega priveska z dvema krakoma.<sup>65</sup>

Na grajski nekropoli se v zaprtih grobnih celotah pojavljajo ti elementi v spremstvu bronastega torkvesa, pri katerem po številu žic, iz katerih je narejen, razlikujemo več variant, od köttlaskih elementov pa v spremstvu obročkov s konusi na koncih, luničastih graviranih in emajliranih uhanov ter emajliranih fibul. Vse našete variante posameznih elementov, ki so bistvene za belobrdski kulturni krog, so v splošnem časovno zajete v razdobje X. in XI. stoletja,<sup>66</sup> köttlaski pa v IX. in prvi polovici X. stoletja.<sup>67</sup> Če tako kronološko delitev uporabimo za zgoraj našete najdbe obeh kulturnih skupin, je jasno, da sodijo v drugo polovico IX. stoletja čisti köttlaski grobovi.<sup>68</sup> Sem bi lahko prišteli še tiste

<sup>60</sup> J. Korošec 1950, str. 56.

<sup>61</sup> Ibid. T. sl. 28, 102.

<sup>62</sup> Ibid. T. sl. 24.

<sup>63</sup> Ibid. T. sl. 100.

<sup>64</sup> Ibid. str. 65 sl.

<sup>65</sup> Ibid. T. sl. 19.

<sup>66</sup> J. Korošec 1946, str. 110 sl. — J. Korošec 1950, str. 119 sl.

<sup>67</sup> L. Niederle, Rukověť slovanské archeologie, V Praze 1931, str. 166.

<sup>68</sup> P. Korošec 1961, str. 192 sl.

grobne celote, ki vsebujejo poleg köttlaških elementov še obročke z S petljo, čemur ne bi nasprotovali, tudi če bi bili ti sprejeti iz vzhodnega območja.<sup>69</sup> V nadaljnjem razdobju pa z oblikovanjem elementov belobrdskega kroga ti počasi prodirajo s svojimi vodilnimi elementi v krog köttlaške skupine, kot so uhan z grozdastim priveskom, torkves in podobno. Dognano je, da v mnogih lokalnih kulturnih podskupinah belobrdskega kroga niso vedno zastopani vsi njeni elementi.<sup>70</sup> Tako tudi med ptujskograjskim gradivom ni zapestnic, celo niti ne v grobovih s čistim belobrdskim inventarjem. Za te grobne celote imajo nedvomno kronološki pomen pojavi velikih, bogatih ogrlic z dvodelnimi priveski. V zaprtih kulturnih celotah te vrste pa ni več sledu köttlaških elementov (grob št. 181, 208). Spričo dejstva, da se taki priveski postavljajo v konec X. stoletja kot element, ki ga je belobrdska skupina sprejela iz sklada materialne kulture, ki so ga na zahodu od karpatskega planinskega venca prinesli Madžari,<sup>71</sup> je razvidno, da s pojavom teh elementov nehajo biti v rabi köttlaški pridatki.

Poleg omenjenih kulturnih skupin, ki so zastopane na nekropoli Ptujskega gradu, zbuja posebno pozornost s svojo fakturo, z bogatimi oblikami in dragocenimi kovinami, iz katerih so ti predmeti izdelani, nedvomno skupina, ki jo po njenem značaju imenujemo velikomoravsko.<sup>72</sup> Grobovi te skupine sestavljajo zaprte kulturne celote in ves čas svojega trajanja nimajo v svojem inventarju drugih elementov. Ta mala skupina grobov (št. 341, 350, 355 in 367) v glavnem zavzema del grobišča na zahodu od trdnjave, z izjemo nekaterih izmed njih (grob št. 32) jo nahajamo tudi na vzhodnem delu. Vsi ti grobovi se odlikujejo z določenim številom predmetov, ki so kulturno med seboj povezani. Med njimi so poleg znanih nakitnih elementov tudi majhni noži; ti istočasno kažejo na povezavo z drugimi elementi, ki pa ne sodijo samo v to kulturno skupino, oziroma imajo lastnosti belobrdske kulturne skupine.<sup>73</sup> To so v glavnem elementi, ki se lahko stavijo, kot smo videli, v čas pred X. stoletjem. Tipi uhanov, ki so značilni za to moravsko skupino grobov, so analogni tistim z ozemlja severno od srednje Donave. Tu so opredeljeni kot bizantinski in se po grobovih sodeč na tem območju obdržijo dosti dolgo.<sup>74</sup> Glede na datacijo posameznih grobnih celot tega ozemlja pa se vežejo z inventarjem, datiranim s časom med zadnjo tretjino IX. in začetkom X. stoletja.<sup>75</sup> V teh grobovih so tudi bakreni pozlačeni gumbi

<sup>69</sup> Pri tem moramo upoštevati obroč z večkrat zvitimi petljami v S obliki, ki v bistvu predstavljajo eno varianto obroča z navadno S petljo. Glede na te momente ter glede na datiranje tega obroča na velikomoravskih nekropolah od sredine IX. stoletja dalje (V. Hruby Staré Mesto — velikomoravské pohřebiště »na Valah«, Praha 1955, str. 229). (dalje V. Hruby 1955).

<sup>70</sup> N. Miletic 1967, str. 141.

<sup>71</sup> Z. Liptáková, Dve pohrabiska z X. storočia na juhozápadnom Slovensku, Studijné Zvesti AUSAV 14, Nitra 1964, str. 237 sl.

<sup>72</sup> P. Korošec 1966, str. 179 sl.

<sup>73</sup> Ibid. tu omenjeni grob 239.

<sup>74</sup> V. Hruby 1955, Tabela za oblike uhanov na str. 229.

<sup>75</sup> Ibid. str. 238.

z rastlinskimi in drugimi stiliziranimi motivi, ki ne glede na datacijo madžarskih najdb spadajo v isti čas.<sup>76</sup>

Če na koncu vzporedimo kronologijo drugih kulturnih skupin, zastopanih na naši nekropoli, se pojavi ta skupina v istem času kot köttlaška oziroma se je köttlaška lahko pojavila celo pred moravsko skupino. S tem bi lahko prekinila obstoj köttlaške. Sodeč po köttlaških elementih v mlajših fazah pa je nedvomno živela vzporedno z njo.

Vsi doslej obravnavani kulturni in kronološki momenti v zvezi z materialno kulturo ptujskograjske nekropole, razen skupine s keramiko, so vezani izključno na pridatke v ženskih grobovih. V moških grobovih, kolikor ne vsebujejo kakega prstana ali podobnega predmeta, se glavni inventar omejuje samo na pridelek v obliki noža. Ne glede na njegovo delitev na navaden in bojni nož, ki pri najdbah v naših grobovih ni tako izrazita, v splošnem ti grobovi ne dajejo dovolj elementov, na podlagi katerih bi se lahko na tej nekropoli kulturno in s tem tudi kronološko opredelili. Edini primer te vrste na naši nekropoli, ki odstopa od drugih, je damasciran nož iz groba št. 155. Glede na rabo te tehnike, ki se običajno uporablja samo za meče, ter glede na možnost daljše tradicije nož kronološko lahko postavimo v starejšo časovno fazo karantanskega kulturnega kroga, s tem da ne izključujemo možnosti, da je lahko bil v rabi še v prehodnem času, tj. do prve polovice IX. stoletja.<sup>77</sup>

Večje število damasciranih nožev in stiletov je znano iz poljskih in ruskih najdb. Na teh področjih se pojavljajo v naselbinskih plasteh, večinoma v mestih, in so datirani z X. do XII. stoletjem.<sup>78</sup> Moravska skupina se v splošnem s svojimi elementi veže na krog sekanega srebra, ki zajema tudi poljska in ruska področja. Po tem bi lahko sklepali, da tudi ta grob pripada skupini, ki je na naši nekropoli v ženskih grobovih povezana z moravskimi elementi. Temu pa nasprotuje dejstvo, da damasciranih nožev niso odkrili v velikomoravskem kulturnem krogu, pa tudi njegova oblika. Tako npr. pri analizi vseh oblikovnih elementov opazimo, da se razlikuje od poljskih in da se razen vzdolžnih kanelur na obeh straneh rezila tesno veže z drugimi noži naše nekropole. Od vzhodnih primerkov ga posebno loči veliko krajši trn za ročaj ter ozek trn in rezilo. Ne glede na pojav takih nožev na omenjenih območjih je naš damasciran nož lahko nastal drugod, mogoče celo na območju Ptuja, kar pa je danes še odprto vprašanje.<sup>78a</sup>

<sup>76</sup> Ibid. str. 208 sl.

<sup>77</sup> P. Korošec 1965/66, str. 96 sl.

<sup>78</sup> Wl. Holuhowiez, Opole w wekach X—XII, Katowice 1956, str. 151 sl., sl. 58.

<sup>78a</sup> Glede oblike je naš primer identičen nožu, odkritem v grobu št. 1 na nekropoli Wien XIII, Unter St. Veit v spremstvu kresila, dveh spon, jajčasto ovalnega lončka, ornamentiranega z valovnico ter manjšega bodala — noža, ki je označen kot britev. Čeprav avtor poročila ne omenja nekih posebnosti na nožu, je na fotografiji videti, kot da bi bil damasciran (Neumann A., Zu dem frühgeschichtlichen Gräberfeld in Wien XIII, Unter St. Veit, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege XVII/4, Wien 1963, str. 145 sl., sl. 181 e).

Med moškimi grobovi so odkrili tudi štiri grobove (št. 123, 149, 163 in 297), katerih pridatki so bile ostroge.<sup>79</sup>

Nekaj ostrog je bilo tudi med slučajnimi najdbami, po čemer lahko sodimo, da je te vrste grobov moralo biti več. Po bojnih nožih ter po posameznih momentih na ostéološkem gradivu lahko sodimo, da so ti grobovi pripadali bojevnikom in da se lahko povežejo z grobovi, ki so vsebovali samo bojne nože.<sup>80</sup> Glede prostora, na katerem so jih odkrili, se ta več ali manj ujema s tistim, na katerem so grobovi z bojnimi noži, tj. zavzemajo prostor, ki je večinoma južno, manj pa severovzhodno od trdnjave.

Naši primeri ostrog sodijo med variante, ki so bile verjetno pritrjene na obuvale in ne posebej z jermenčki, ker v njihovem spremstvu niso našli nobene spona ali podobnega predmeta. Pripisujejo se glede na pritrjevalno deščico dvema tipoma.

Bogato ornamentirane ostroge v naših krajih so našli na ozemlju Dalmacije in na področjih, ki so bolj ali manj kulturno povezana z njo zunaj tega ozemlja.<sup>81</sup> Posebno veliko število ostrog je znano iz velikomoravskih grobov, ki so glede na posamezne elemente našim najbolj podobne.<sup>82</sup> Casovno spadajo naši tipi ostrog v IX. stoletje.<sup>83</sup>

Posebno pomembno za kulturno opredelitev naših grobov te vrste je dejstvo, da se na grobiščih karantanskega kulturnega kroga niso doslej pojavile najdbe te vrste. Ravno tako jih tudi ne pozna belobrdska

E. Salin, zahvaljujoč analizam, ki so naredili CNRS, La Chambre syndicale de la Sidérurgie, Univerza Nancya, ter Arh. društvo Lorrainea idr., je prišel do sklepa, da je damasciranje značilno že za latensko obdobje na področju Porenja in Podonavja posebno pa v Noriku, kjer so bogata najdišča železnega minerala z velikim odstotkom mangana. Ve se, da so se v teh krajih okoli leta 200. posamezni kovači — romanizirani Kelti — podpisovali na damasciranih mečih, ki so bili exportirani v skandinavske dežele. Rimljani so v pokrajinah noričkih Alp imeli svoje kovačnice v IV. stoletju. Izdelovale so za konjenico damascirane meče in sekiro tipa fraciska (ena je najdena tudi na Magdalenski gori v Koroški), za pehoto pa damascirane bojne nože (Archeologia — Jan./Feb. 1967, No. 14). Čeprav za danes samo domnevamo, da alpski Slovenci niso uporabljali tako predelavo železa, ne moremo popolnoma izključiti domnevo, da niso v Karantaniji taki kovači obstajali, posebno ker ne vemo ali naš bojni nož predstavlja osamljen primer. Končno, če je res unikat, ni izključeno, da predstavlja bojni plen ali da je na drug način pridobljen predmet.

<sup>79</sup> J. Korošec 1950, str. 100 sl.

<sup>80</sup> Posebno zanimiva sta grob št. 162, ki je imel skelet z zaceljeno veliko rano na lobanji, in grob št. 125, čigar skelet je imel zaceljene frakture na dolgih kosteh udov (ibid. str. 160, 154).

<sup>81</sup> V zadnjem času je S. Pahič objavil par ostrog iz Starega grada pri Slovenjem Gradcu (Naši kraji v zgodnjem srednjem veku, v 720 let Ravne na Koroškem. Mestna konferenca SZDL Ravne na Koroškem 1968, str. 39) iz groba št. 43, ki ga pripisuje fevdalni dobi. Tu moramo omeniti, da je grob usmerjen, sodeč po planu, z glavo na sever, po čemer bi spadal v skupino grobov, ki po avtorju sodijo v pozno antiko.

<sup>82</sup> D. Bialeková, Vel'komorovský hrob z Horných Motešic, Studijné Zvesti AUSAV 6, Nitra 1961, str. 284, sl. 1 in tam vsa omenjena najdišča za komparacijo. — J. Korošec 1950, str. 102.

<sup>83</sup> V. Hrubý 1955, str. 182 sl.

skupina. Glede tipološke povezave in posebno glede kronološkega momenta bi prisodili te grobove grobovom z nakitom, ki vsebujejo že omejene velikomoravske elemente.<sup>83a</sup>

Analize posameznih elementov so pokazale, da tu raziskani grobovi pripadajo ne samo večjemu številu kulturnih temveč tudi raznim časovnim horizontom, ki istočasno dovoljujejo tudi bolj precizno kronologijo o uporabi zahodne planote grajskega hriba v pokopališčne namene. Upoštevajoč determinacijo posameznih grobnih celot so prvič začeli na planoti pokopavati že sredi druge polovice V. stoletja. Po vsej verjetnosti niso pokopi na tem prostoru v tej fazi mogli biti številni in tudi glede dejavnosti, ki so jih tu dognali, planota v tem času ni bila določena v izrazito pokopališčne namene. Tudi pokopi, ki jih pripisujemo času obstoja in uporabe trdnjave, so verjetno bili čisto slučajni, tj. nastali so po potrebi. Moramo pa domnevati, da so lahko nastali tudi s tem namenom, tj. da je bilo mesto na tej planoti že tedaj določeno za pokopališče, kar bi bilo odvisno od časa, ki naj bi pretekel med uničenjem trdnjave in začetkom slovanske naselitve.

Po materialni kulturi grobov, ki smo jih pripisali predslovanski naselitvi, je mogoče soditi, da so njihovi nosilci lahko pripadali germanskim plemenom, ki so prodirala s Huni preko Panonije tudi v druge pokrajine. Tako npr. starejši elementi groba št. 5 kažejo na elemente germanskih ljudstev, ki so v tem času lahko bila celo romanizirana. Ravno tako lahko tudi skirske elemente tega groba, ki jih zasledujemo že v IV. stoletju na srednji Donavi<sup>84</sup> ali v prvi polovici V. v južnih ruskih stepah, od koder jih končno od sredine istega stoletja<sup>85</sup> spremljamo daleč na zahod, štejemo med starejše elemente poleg tistih, za katere se sodi, da so gotski. Že ta različnost elementov enega samega groba najbolj nazorno priča o sestavu ljudstev, ki so s hunskimi prodori izzvali premike različnih plemen tudi na vzhodnoalpsko ozemlje, vključno Ptuj in njegovo najbližjo okolico. Da je tudi mnoge elemente, ki so jih prinesla razna ljudstva z vzhoda v času prve polovice in okoli sredine V. stoletja,<sup>86</sup> v drugi polovici istega in v prvi polovici naslednjega stoletja prevzelo celo prebivalstvo, ki je bilo ali se je že štel za domorodno, nam najbolj priča dokaj enotna materialna kultura drugih nekropol tega časa. Da je tako prebivalstvo naseljevalo kot vsa druga antična mesta tudi Ptuj, je nedvomno.

Slovanska naselitev je prinesla v materialno kulturo nove elemente, ki so grobnim inventarjem dali popolnoma drugačen videz. Toda ta

<sup>83a</sup> V grobu št. 357 so najdeni ob desnem kolku fragmenti železne zaponke (Inv. št. 559), ki je popolnoma razjedena od rje, ob levem pa fragmenti neznanega »železnega predmeta« (J. Korošec 1950, str. 209, sl. 111). Pri natančnem pregledu železnih fragmentov, najdenih z leve strani skeleta, se lahko slutí, da je predmet imel majhno cevčico. Ni izključeno, da je fragment pripadal majhnemu enkolpionu, podobnemu primerom iz velikomoravskih grobov.

<sup>84</sup> M. Alföldi Intercisa II, XI. Schmucksachen str.

<sup>85</sup> P. Korošec 1968 str. 290 sl.

<sup>86</sup> I. Mikl-Curk, 1966.

sprememba se na grajski planoti ne odraža v enotni materialni kulturi. Pri tem je najbolj zanimivo, da niti en grob ne kaže elementov neke prehodne faze ali prehodnih oblik, ki bi vezale čas pred slovansko naselitvijo in po njej.

Najstarejša slovanska naselitev se kaže z materialno kulturo dveh istočasnih skupin, ki po svojih elementih nedvómmo govorita o obstoju dveh plemenskih skupin. Ali so se nosilci karantanske skupine hitreje umakniti s tega področja in ali so se stopili z nosilci skupine s keramiko, danes lahko samo ugibamo. Verjetno, da je prišlo do zlitja, za kar bi sicer samo delno govorili elementi skupine s keramiko, delno pa to, da so na tem ozemlju bili močnejši od karantanskih nosilcev. Za to bi govorilo veliko število kulturne keramike neglede na to, ali je vsa predstavljala grobni inventar, ali pa je služila v druge kulturne namene. Tudi to, da ni pridatkov razvitejših oblik karantanske skupine, nam govori,<sup>87</sup> da v tem času ptujsko ozemlje ni bilo zajeto ves čas njenega trajanja v njeno kulturno območje. Zato tudi ponovni pojav elementov tega istega kroga v obliki köttlaških pridatkov sili k domnevi o ponovni zasedbi te naselbine z nosilci karantanskega kulturnega kroga. Veliko večje število zaprtih grobnih najdb te kulturne skupine, posebno pa nadaljnji dotok njegovih elementov v materialno kulturo novih nosilcev na tem področju ne samo da potrjujejo, da se ti pojavi morajo povezati z doselitvijo, temveč tudi, da so zveze z ozemljem karantanskega kulturnega kroga ostale še kasneje zelo močne in žive, kljub že delno medsebojnemu zlitju nosilcev obeh kulturnih krogov. V nasprotju s tem pojavom pa köttlaška ne sprejema od skupine s keramiko nobenih elementov. Ravno tako ostane zaprta za elemente velikomoravske skupine, s katero je živel istočasno. Toda videti je, da je tudi velikomoravska skupina ostala zaprta za sprejemanje elementov köttlaške kulturne skupine. Po številu grobov in datacije elementov grobnih pridatkov so pripadali njeni nosilci samo eni generaciji. Ker ni bila še naprej povezana s svojim kulturnim krogom, ni bilo priliva niti te vrste kulturnih elementov.

Ceprav se elementi velikomoravskega kroga vežejo, kot smo že omenili, na kulturni krog, ki se je širil severno od srednje Donave, moramo domnevati, da na ozemlje Ptuja prihajajo z območja Panonije ne glede na to, da so tam take najdbe odkrili v relativno majhnem številu. Te najdbe datirajo v IX. stoletje. Da so na ptujsko ozemlje te grobne najdbe prišle s panonskim posredovanjem, nam govore zaprte grobne celote, ki vsebujejo elemente moravskega značaja, in tiste, ki so vezani za belobrdski kulturni krog. Tako npr. v grobu št. 225 v spremstvu prstana, ornamentiranega s prepletom in s tremi granulami ob vsaki strani rozete, je grozdast uhan značilen za panonsko ozemlje. V grobu št. 239 poleg okovja in nožka, ki nedvómmo sodi med elemente z moravskega ozemlja, vsebuje še S obročke ter zvončast privesek.<sup>88</sup> Ta zadnji ele-

<sup>87</sup> Med te lahko štejemo uhane z vertikalno vdeto jagodo, okrogle, ploščate fibule in podobno.

<sup>88</sup> P. Korošec 1966, str. 182; sl. 11.

ment, ki je datiran z 8. stoletjem, je posebno značilen za nekropole Panonije.<sup>89</sup>

Že sama ta dva groba zbujata domnevo, da so moravski elementi bili v stiku s kulturno skupino Panonije preden so dosegli območje Ptuja. Poleg dejstva, da večji del grobov te nekropole pripada določeni varianti belobrdskega kroga, ki vsebuje vrsto elementov, katerih izvor je moč povezati samo s sodelovanjem elementov moravskega kroga, ter odsotnost zapestnice v nakitnem inventarju izpričuje, da je to ozemlje, ki je posredovalo te elemente v 10. stoletju, bilo zunaj ožjega območja moravske skupine. Tako ozemlje je lahko bilo samo tisto, na katerem so se posamezni moravski elementi dalje razvijali in oblikovali poseben kulturni habitus.

Če sprejmemo domnevo nekaterih arheologov glede nastanka posameznih elementov, ki so značilni za vzhodne predele, je nedvomno, da so belobrdski elementi dela grobov naše nekropole v tesni povezavi s kulturno skupino, ki je na začetku X. stoletja oblikovala svoje elemente na zahodnem delu Panonije. Ker pa se specifični velikomoravski elementi niso dalje razvijali na ptujskem ozemlju, menimo, da so v bistvu nadaljevanje te skupine prav ti »belobrdski« grobovi, ne glede na to, da so s posredovanjem panonskega ozemlja tu sekundarnega izvora.<sup>90</sup> Čeprav se ti elementi na naši nekropoli vlečejo vse do konca obstoja tega kulturnega habitusa, pojav elementov v njegovi mlajši fazi, ki ima madžarski izvor, nakazuje stalen in nepretrgan kulturni dotok z ozemlja Panonije na naše območje. Da so nosilci te kulturne skupine kljub prisotnosti omenjenih elementov in kljub domnevi o integracijskem procesu znotraj tega panonskega kroga, je pa pomembna odsotnost drugih elementov madžarskega kroga, ki so značilni za njegove najdbe v karpatškem bazenu v X. stoletju.

Iz vsega, kar se je lahko doslej ugotovilo v zvezi z nekropolo na grajskem hribu v Ptuj, je bilo razvidno, da se je zahodna planota uporabljala za pokope že v predsllovanskem obdobju. Glede na število ohranjenih grobov bi lahko sklepali, kot smo že omenili, da so ti bili samo slučajni. Toda glede na dejstvo, da danes ne vemo, do kam je segala antična nekropola tega dela Poetovia v smeri hriba, zlasti pa po njegovem pobočju, ostane to vprašanje odprto. Za problem nastanka nekropole na zahodni grajski planoti mogoče vnaša nekaj več jasnosti izmed antičnih nekropol z območja Poetovia tista, ki se je širila vzdolž Prešernove ceste. Njene najbolj zahodne najdbe so ugotovili že na začetku te ceste pod grajskim hribom. Tako je po vsej verjetnosti temu delu nekropole pripadal nagrobnik nekega vojaka ali veterana XIII. Gemine legije, ki so ga izkopali iz Drave pod današnjim zaporom.<sup>91</sup>

<sup>89</sup> Ágnes Sós, Újabb avarkori leletek Csepel-Szigetről, Különlenyomat az Arch. Ért. 1961. str. 51, sl. 19/11, 20/7.

<sup>90</sup> B. Dostál, Das Vordringen der grossmährischen materialen Kultur in die Nachbarländer; Magna Moravia, Sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu, Praha 1955, str. 382 sl.

<sup>91</sup> Blatt Ptuj, str. 31.



Posamezne najdbe, odkrite pod hribom na tem mestu<sup>92</sup> dajejo slutiti, da se je z nekaterimi grobovi ta nekropola širila v višini omenjene ceste tudi po južnem pobočju navzgor.<sup>93</sup> Glede na najdbe grobov iz mlajše antične faze v neposredni bližini hriba lahko domnevamo, da omenjeni grobovi na zahodni planoti niso posamezni pojavi v splošnem na tem kraju, temveč da so samo del antične nekropole, ki se je raztezala in je bila ugotovljena na tem delu Poetovia.

Glede na indicije, ki govorijo, kot smo že na začetku omenili, da se je nekropola nedvomno širila tudi zunaj danes omejenega prostora na planoti in po južnem pobočju navzdol, je nedvomno, da pokopi na tej grajski terasi prostorno predstavljajo v bistvu samo mlajši odsek omenjene antične nekropole. Načeto pokopavanje pod hribom se je kontinuirano nadaljevalo po hribu navzgor in na njegovi planoti skozi vse naslednje periode in faze do XI. stoletja.

Taka kontinuirana prostorna uporaba istega pokopališčnega mesta je nedvomno povezana več ali manj tudi s kontinuiranim naselbinskim prostorom. Na vprašanje, kje so ležale naselbine, katerih prebivalci so pokopavali svoje mrtve na tem delu grobišča, bi lahko brez tveganja odgovorili, čeprav ni v tej smeri še nič raziskanega, da je lahko bila če ne na mestu, kjer je bila antična, vsaj v njeni neposredni bližini. Glede na mnenje prof. Klemenca, da je grajski hrib bil po vsej verjetnosti v nemirnih časih preseljevanja narodov refugij,<sup>94</sup> in je del naselbine če že ne prej zanesljivo v slovanski fazi bil tudi na njegovem vrhu.

Omenili smo že, da predslovanskim grobovom ne moremo določiti etnične pripadnosti, zato se moramo zadovoljiti s trditvijo, da so tu bili pokopani tudi pripadniki tistih ljudstev, ki so v času selitve narodov ali že živeli ali se od drugod pojavili na ozemlju Poetovia.<sup>95</sup>

Nasprotno temu obdobju je najstarejša slovanska naselitev na tem območju povezana s karantanskimi Slovani. Čeprav v svoji začetni fazi ni bila tako močna, je poleg pojava drugih slovanskih nosilcev prisotna do konca trajanja njenega kulturnega kroga. Ta dejstva govorijo o povezavi Poetovia s Karantanijo v zgodnjem srednjem veku. Istočasno ne moremo zanikati tudi njegove povezave v tem času, ki jo kaže gradivo z vzhodom. Pot prodiranja teh vzhodnih elementov, ki jo je pripravila v najstarejši slovanski fazi skupina s keramiko, je bila tako ukoreninjena in tako izrazito močna, da tudi v naslednjem obdobju ni bilo ovire za impulze s te strani, ki niso bili samo kratkotrajni pojavi, temveč so, kot smo videli, dali osnovo za nadaljnje kulturno oblikovanje Ptuja. V primerjavi z njimi moramo pojav velikomoravske države na tem

<sup>92</sup> Ibid. str. 40.

<sup>93</sup> Ibid. str. 32 sl.

<sup>94</sup> J. Klemenc 1950, str. 78 sl.

<sup>95</sup> Nedvomno so zelo ozko povezani s prebivalstvom, ki nam je zapustilo svoje grobove na Rifniku, posamezni grobovi tudi na nekropoli pri farni cerkvi v Kranju, na nekropoli Bled-Pristavi I itd.

ozemlju,<sup>96</sup> od koder se je del prebivalstva predvsem iz krogov višjih družbenih plasti razselil in med drugim priselil tudi v Ptuj. Nadaljnji dotok s te strani je nedvomno povezan z nevarnimi časi, ki so nastali z vdiranjem madžarskih čet v karpatsko kotlino. Da je tedaj veliko slovanskega prebivalstva zbežalo v razne dežele celo na vzhodnem delu balkanskega polotoka, govore pojavi posameznih elementov kulturnih skupin, ki so se oblikovali po razpadu avaroslovanske državne tvorbe na ozemlju karpatskega bazena.

### Resumée

#### LA NÉCROPOLE DU MOYEN AGE DE PTUJSKI GRAD

Ce matériel trouvé à Ptujski Grad dans la vaste nécropole du Haut Moyen Age fait partie de celui, destiné à paraître prochainement sous forme de catalogue. L'ensemble des travaux effectués dans notre pays et à l'étranger et portant sur certaines trouvailles qui révèlent de nouveaux aspects culturels et chronologiques du Haut Moyen Age autorise une nouvelle analyse du matériel de Ptujski Grad. Cette dernière mis à jour quelques divergences par rapport à la première monographie consacrée à ce sujet. Il semble donc utile avant la parution du catalogue d'examiner quelques points particulies qui ne pouvaient apparaître lors de la première publication. Un certain nombre de sépultures (No. 5, 86, 87) semblent appartenir, si l'on en juge d'après leur inventaire, à la période pré-slave. Elles sont équipées d'offrandes, dataient de la fin de l'intrusion des Huns, et durent jusqu'à la fin du la deuxième moitié du VIème siècle. Certaines d'entreselles ont été découvertes sur la pente sud de la colline, ce qui justifie l'idée de l'auteur d'une nécropole représentant en fait la prolongation le cimetière antique qui se situe le long de l'actuelle rue Prešernova. La période slave se divise en plusieurs groupes culturels. L'auteur en différencie d'abord une qui appartient à la Grande Moravie et qui, apparemment, n'est pas tochtone. Le reste du matériel provient du cercle culturel de Carinthie — c'est-à-dire du groupe carinthien et du groupe köttlach — du groupe avec céramique et de la culture Belobrd. La plate-forme qui coupe la pente de la colline et la pente elle-même ont été soumises à certaines modifications et applanissements au cours desquels les ensevelissements anciens ont été partiellement détruits. Il est par exemple certain que le squelette trouvé dans la tombe No. 19 a été enterré immédiatement au-dessus d'une tombe plus ancienne. Parmi le matériel de cette dernière on trouve également deux boucles d'oreilles déformées. On peut recourir à une explication de cette nature pour la tombe 294 qui appartient au groupe avec céramique. Elle aussi a été détruite par un enterrement plus récent qui correspond à la tombe No. 295 du groupe köttlach. Un petit vase trouvé dans cet ensemble de tombes semblait appartenir à la sépulture No. 295. L'auteur attribue aussi la tombe No. 299 au groupe avec céramique et pense que le vase trouvé à cet endroit n'a été que déplacé, ce qui explique sa présence dans la couche supérieure. La distance entre les tombes et leur disposition dans les différentes nécropoles permet à l'auteur de conclure que les sépultures

<sup>96</sup> Ágn. Sós, Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár, Arch. Hung. XLI, Budapest 1963, str. 59, T. XLVII. Ág. Cs. Sós, Wykopalska w Zalavár, Slavia Antiqua VII, 1960, str. 235, sl. 17.

de ce groupe étaient surmontées d'un petit tertre. Du point de vue chronologique, ce groupe a probablement duré relativement longtemps sous l'influence du groupe slave oriental — comme c'est le cas en Panonie, etc... — et ceci en dépit du fait qu'il suit immédiatement le groupe carinthien et qu'il n'apparaît pas avec les éléments Belobrd. Le groupe köttlach apparaît en même temps que le groupe avec la céramique après le groupe carinthien. Il se mêle assez vite à celui de Belobrd. C'est la raison pour laquelle la question reste ouverte de savoir auquel des deux groupes appartient la boucle en S. Chronologiquement, le groupe köttlach englobe la période de la deuxième moitié du IX<sup>ème</sup> siècle jusqu'au moment où, dans le groupe Belobrd apparaissent les colliers à double pendentif. En ce qui concerne la datation des éléments de la Grande Moravie, l'auteur conclut qu'ils sont contemporains du groupe köttlach. C'est à ce groupe de Grande Moravie qu'appartiennent en principe les tombes qui ont parmi leur matériel les éperons. Toutefois il est difficile de déterminer auquel des groupes culturels cités jusqu'à présent appartiennent les sépultures d'hommes caractérisées par la présence d'un couteau. Enfin l'auteur résume l'ensemble de ces données compte tenu des analyses de différentes éléments ainsi que des entités formées par les tombes et arrive à la conclusion que la plate forme du Château de Ptuj était utilisée à partir de la deuxième moitié du V<sup>ème</sup> siècle comme nécropole pour la population romanisée. D'après les sépultures, l'installation slave peut être attribuée aux porteurs de deux cercles culturels — carinthien et oriental. — L'auteur traite alors de problèmes concernant les autres cultures découvertes sur ce site car le développement culturel et l'origine du cercle carinthien même ont déjà été traités par ailleurs. Selon lui, les trouvailles de la culture de Grande Moravie arrivent dans la région de Ptuj par la Panonie sous la forme d'un habitus particulier avec des éléments originaux appartenant spécifiquement à la Grande Moravie. Les éléments de ce groupe culturel n'ayant pas évolué dans la région de Ptuj, l'auteur est d'avis que les tombes de la variante de Belobrd sont la continuation de ce groupe. Les éléments hongrois nous montrent que les contacts culturels avec la Panonie ont été ininterrompus. La région de Ptuj étant périphérique par rapport au cercle carinthien, elle n'avait pas les moyens de résister à cette forte poussée venant de l'est. L'apparition des éléments de la Grande Moravie est liée selon l'auteur à la disparition de l'état dans la Panonie, et les éléments Belobrd à l'incertitude des temps correspondant à la venue des Hongrois dans la vallée des Carpathes.